

Rafael ƏLİYEV

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye

Universitetinin müəllimi

e-mail: rafael_eliyev@mail.ru

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2025.1.139>

HÜSEYN ARIF POEZİYASINDA MİLLİ KİMLİYİN TƏQDİM VƏ İFADƏ ÜSULLARI

Xülasə

Hüseyn Arif bütün ruhu, varlığı ilə xalq şeiri ənənələrinə bağlanan sənətkarlardandır. Ədəbiyyata qədəm basdığı ilk günlərdən ədəbi ictimaiyyətin diqqətini özünəməxsusluğu, zəngin istedadı ilə cəlb edən sənətkar ayrı-ayrı şeirləri, məqalələri, ictimai fəaliyyəti ilə dillərdə əzbər olmuşdur. Xalqın milli-mənəvi mədəniyyətinin, etnoqrafik zənginliyinin, kimlik normativlərinin bütün parametrlərdə daşıyıcısı olan sənətkar təkcə yazıb yaratdıqları ilə deyil, həm də söyləmələri, əhvalat və hadisə səviyyəsində təbii olması ilə obrazlaşmışdır. Aşıqların dostu, ürək həmdəmi, xalqın sevimlisi kimi dillərdə dastan olan şairin haqqında olan əhvalatlar vəfatından bir neçə onillik keçməsinə baxmayaraq dillər əzbəridir. Xalqa yaxın olmaq baxımından H.Arifi heç kəslə müqayisə etmək olmaz.

Azərbaycan ədəbiyyatına keçən əsrin əllinci illərində qədəm qoyan şair xalqın etnoqrafik mədəniyyətinin əvəzsiz bilicilərindən biri kimi adını yaddaşlara, daha doğrusu geniş auditoriyanın qəlbinə yazmışdır. Aşıqların repertuarında səslənən şeirləri, sənət adamlarının dilində dastan olan adı və söyləmələri, haqqında danışılan söhbətlər onun səmimiyyət və xalqa yaxınlıq göstəricisi kimi örnəyə çevrilmişdir. Xalq dilinin, zəngin məişət auditoriyasının, etnoqrafik mədəniyyətinin bütün incəliklərini sözündə-söhbətində, ruhunda daşıyan və hər şeirində müxtəlif formalarda, özünəməxsus düşüncə (həm də deyim) müstəvisində təqdim edən ədibin yaradıcılığı və həyat hekayətləri sözün həqiqi mənasında bir örnəkdir. H.Arif bütünlükdə yaradıcılığı, canlı fəaliyyətilə üslubdu, özünəməxsusluq nümunəsidir.

Açar sözlər. Hüseyn Arif, xalq poeziyası, aşıq şeiri, heca vəznı, saz, qopuz, dastan, atalar sözü, məsəl və s.

Rafael ALIYEV

METHODS OF PRESENTATION AND EXPRESSION OF NATIONAL IDENTITY IN THE POETRY OF HUSEYN ARIF

Summary

Huseyn Arif is one of the artists who relates to the traditions of folk poetry with all his soul and being. From the first days of his entry into literature, the artist, who attracted the attention of the literary community with his uniqueness

and rich talent, has become a household name in languages with his unique poems, articles, and social activities. The artist, who is the bearer of the national-spiritual culture, ethnographic richness, and identity norms of the people in all parameters, is characterized not only by what he writes and creates, but also by his naturalness in his speeches, stories, and events. The stories about the poet, who is a friend of lovers, a soulmate, and a favorite of the people, are still a household name in languages even though several decades have passed since his death. In terms of being close to the people, H. Arif cannot be compared to anyone.

The poet, who entered Azerbaijani literature in the fifties of the last century, has written his name in the memories, or rather in the hearts of a wide audience, as one of the invaluable connoisseurs of the ethnographic culture of the people. The poems sung in the repertoire of the ashugs, the names and sayings of the artists, the conversations about them, have become an example as an indicator of his sincerity and closeness to the people. The creativity and life stories of the writer, who carries all the subtleties of the folk language, rich everyday audience, ethnographic culture in his words, conversations, and soul, and presents them in various forms, in each poem, on the level of unique thought (and idiom), are an example in the true sense of the word. H. Arif, with his entire creativity, lively activity, is a style, an example of uniqueness.

Keywords. *Hüseyn Arif, folk poetry, ashug poetry, syllabic meter, saz, qopuz, epic, proverbs, parables, etc.*

Рафаэль АЛИЕВ

СПОСОБЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ И ВЫРАЖЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПОЭЗИИ ГУСЕЙНА АРИФА

Резюме

Гусейн Ариф – один из тех художников, кто всей душой и существом связан с традициями народной поэзии. Художник, с первых дней своего прихода в литературу привлечший внимание литературного сообщества своей самобытностью и богатым талантом, стал известен благодаря своим разнообразным стихотворениям, статьям и общественной деятельности. Художник, являющийся носителем национально-духовной культуры народа, этнографического богатства и норм идентичности по всем параметрам, олицетворяется не только тем, что он пишет и творит, но и тем, что он говорит, естественностью своих историй и событий. Истории о поэте, который был другом влюбленных, единомышленником и любимцем народа, до сих пор рассказываются на многих языках, хотя со дня его смерти прошло уже несколько десятилетий. По степени близости к народу Г. Арифа нельзя сравнить ни с кем.

Поэт, вошедший в азербайджанскую литературу в пятидесятые годы прошлого века, вписал свое имя в память, а точнее, в сердца широких слоев

населения, как один из бесценных знатоков этнографической культуры народа. Его стихи, воспетые в репертуаре ашугов, его имя и изречения на языке артистов, разговоры о нем стали образцами его искренности и близости к народу. Творчество и жизненные истории писателя, который вкладывает в свои слова, разговоры и дух все тонкости народного языка, богатую повседневную аудиторию, этнографическую культуру и представляет их в различных формах и на уникальном уровне мысли (и идиомы) в каждом стихотворении, являются примером в самом прямом смысле этого слова. Г.Ариф, при всей своей креативности и живой деятельности, был стилем и примером уникальности.

Ключевые слова. *Гусейн Ариф, народная поэзия, ашугская поэзия, силлабический размер, саз, гопуз, эпос, пословицы, притчи и т. д.*

Giriş. Xalq şairi, Azərbaycan aşuqlar birliyinin sədri, dövlət mükafatı laureatı və saysız-hesabsız şeirlər müəllifi H.Arif (1924-1992) gərəkli işləri ilə ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin tarixinə adını ucalıq örnəyi olaraq yazdırmışdır. Şeirləri, folklorşünas kimi gördüyü gərəkli toplama işləri, məqalələri, ictimai fəaliyyəti və s. müxtəlif istiqamətli təhlilləri zəruriləşdirir. Təbiət şairi kimi köntüllərini fəth edən sənətkar gülün, çiçəyin, dağların, dərələrin, alp çəmənlərin, ucsuz-bucaqsız ormanların dilini bilmək, sirrindən-sehrindən xəbərdar olmaq baxımından nümunə idi. Ayrı-ayrı şeirlərindəki epizodik məqamlar bunun əvəzsiz örnəyidir.

Qopuzdan, sazdan gələn zənginlik. Qopuzdan, sazdan gələn zənginliyin və tarixi yaddaşın ən mükəmməl bilicisi kimi onların ruhu və dili ilə danışan sənətkar həm də öz canlı fəaliyyəti ilə genetik yaddaşın tipiklik səviyyəsində özünü göstərən nümunəsidir. Yəhya bəy Dilqəm, Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər, Mirzə Bayramov, Hüseyn Bozalqanlı, Əsəd Rzayev, Əmrah Gülməmmədov, Hüseyn Saraclı, və s. kimi ustadlarla əlaqədar söyləmələri, məqalə və şeirləri görkəmli ədibin yaradıcılıq platformasını, həyata baxışını, dünyagörüşünü əks etdirən faktlardır. Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitində xalqa yaxınlığı ilə seçilən ədibin bütün yaradıcılığı öz ruhu və ifadə üsullarının çeşidliliyi ilə əvvəldən axıra qədər bu prinsipi əsas götürməyə köklənmişdir.

Aşuqlar Birliyinin yaradıcısı olan Hüseyn Arif ruhu, varlığı etibarilə sazın, sözün ahəngi üzərində köklənmişdi. Fəaliyyəti, əlaqələri, gördüyü işlər bütün mahiyyətilə sənətin tarixi axarda keçib gəldiyi zənginliyi geniş auditoriyaya aşılamaq idi. Şirvan, Göyçə, Borçalı, Gəncəbasar aşuq mühitlərinin söz, sənət ənənələrinə daim hörmət və sayğı ilə yanaşmış və ustadların (Mirzə Bayramov, Əmrah Gülməmmədov, Hüseyn Saraclı, Kamandar Əfəndiyev, Ədalət Nəsimov, Mikayıl Azaflı, Əkbər Cəfərov, İmran Həsənov, Şakir Hacıyev, Məmmədağa Babayev, Pənah Pənahov, Avdı Qaymaqlı və s. onlarla sənətkarın söz və saz repertuarının geniş auditoriyaya təqdimində müstəsna rol oynamışdır.

Aşıqların dostu olan H.Arifin yaradıcılığına sazdan, qopuzdan süzülüb gələn zənginliklərdən çox pay düşüb. Şeirlərində sazın ecazkar musiqisinin ahəngi duyulur. “Şairin qələmə aldığı qoşma və gəraylılar saz havalarının ritm və melodiyası ilə sıx bağlı olduğundan aşıqlar tərəfindən sevilə-sevilə oxunan poetik örnəklərdir. Hüseyn Arif ustad aşıqların ifaçılıq məharətinə, saz-söz dünyasına çoxlu şeirlər və bir neçə poema həsr etmişdir. «Dilqəm» və «Saza toxunma» poemaları saz sənətinin tarixi-fəlsəfi mahiyyətini böyük sənətkarlıqla təqdim edən əsərlərdir” (5, s. 396). Müxtəlif illərdə çıxan kitabları bunun göstəricisi kimi özünü daha təfərrüatlı şəkildə nümayiş etdirir. “Yeni həyat yollarında” (1950), “Mən sülhə səs verirəm” (1951), “Rus dili müəlliməsi” (1954), “Məhəbbət nəğmələri” (1956), “Dostluq telləri” (1960), “Yolda” (1962), “Ömür çeşməsi” (1963), “Sibir töhfələri” (1964), “Torpaq eşqi” (1964), “Yollar və xatirələr” (1966), “Durugöl əfsanəsi” (1969), “Sən mənimlə get” (1970), “Ömür gözləsə” (1978) və s. şeir kitabları bütün mahiyyəti ilə H.Arif poeziyasının həzinlik, zəriflik və əzəmət qatını nümayiş etdirir.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyat çeşidli səviyyələrdə xalq ruhunun ifadə qaynağı, xalq rübabının əsrarəngizlik çiləyən bir ecazkarlıq nümunəsi olmaqla gəlinən yola şahidlik etmişdir. H.Arif poeziyası da öz ruhu, ahəngi ilə eyni möhtəşəmliyi ifadəyə, daşımağa köklənməklə əvəzsizlik sərgiləyir. Şair onu müxtəlif poetik nümunələrində özünəməxsus dil, üslub gözəlliyi, sintaktik fiqurların heyrətamiz sıralanması ilə yerinə qoya bilmişdir.

Sən rəngi bozarıb, ətri qaçmayan,
Bir əlvən çəmənən, mənə bir çiçək.
Sən məğrur səsinə dünyaya yayan,
Bir coşqun ümmənsən, mən bir damla tək.

Sən dərin göylərin günəşi, ayı,
Yurdumda alışan bir çırağam mən.
Sən min bir zirvədən qalxan dağ çayı,
Qoynuna tələsən bir budağam mən.

Sən nurlu gündüzsən, üfüq qucaqlı,
Yenicə oyanan bir səhərəm mən.
Sən qədim tarixsən sirli, soraqlı,
Yarımçıq yazılı bir dəftərəm mən (2, s. 46).

“Xalqıma” şeirindən verdiyimiz bu bəndlər şairin xalqa olan sevgisi və onun bütün dəyərləri, mənəvi təsəvvürləri, tarixi yaddaşı ilə müqayisədə sənətkarın özünə baxışları timsalında bir mükəmməlliyi sərgiləyir. Mətn informasiyası “bir əlvən çəmən” timsalında xalqı və “bir çiçək” kontekstində paralellərlə vətəndaş mövqeyində əsaslı bir orijinallığı, deyim özünəməxsusluğunu sıralayır.

Aparılan paralellər, məsələn “bir ümman” və bir damla”, “göylərin günəşi, ayı” və “bir çıraq”, “dağ çayı” və bir bulaq”, “qədim tarix” və yarımçıq yazılan bir dəftər” timsalında deyilənlər bütün səviyyələrdə orijinallığı, H.Arif düşüncəsinin həyat və yaşam fəlsəfəsini ortaya qoymağa köklənir.

Xalq şairi Hüseyin Arif sözün həqiqi mənasında xalqın qəlbində yuva salıb yaşaya biləcək böyük sənətkarlardandır. Bunu onun yaradıcılıq ruhu, etnoqrafik yaddaşa, zəngin mədəniyyət təsəvvürlərinə heç kəsdə olmayacaq dərəcədə yaxın olması aydınlıqla göstərir. “Qonşular”, “Körpülər”, “Babalar”, “Unudularmı”, “Şair”, “Arzu”, “Boranda bərkiyib boran qardaşım”, “Qızılvang qəbiristanlığında düşüncələr”, “Deyirlər Göyçədə bir gözəl olub”, “Bir ovuc torpaq”, “Baxın, balalarım”, “Sellər itirərmiş, sellər taparmış”, “Atamın yaşıdları” və s. şeirləri təkcə paradigmatik səviyyənin zənginliyi ilə nəzər-diqqəti cəlb etmir, həm də janr kontekstində əsaslı bir mükəmməlliyi ehtiva etməklə yaradıcı istedadının qadirliyini, elat həyat tərzinin polifoniyasını aydınlaşdırır. Xalq şairi N.Xəzri “Səndən söhbət düşəndə” məqaləsində yazır: “Yaxşı bilirsən ki, sənin yaradıcılığın mənə çox doğma və əzizdir.

Mən sənə nə qədər şeirinin yaranma tarixinin şahidiyəm. Bəzi misraların hətta təvəllüd tarixini də xatırlayıram. O şeirlərin sənət dünyasına necə vüqarla və inamla özlərinə yol açdıqlarını görmüşəm! Çətinliklə, lakin inamla!

“Şair ürəyidir əsrin güzgüsü” – deyərək sən müasir sənətkarın ürəyinə nə qədər böyük məsuliyyət düşdüyünü bir daha bizə xatırladır, təsdiq edir və inanırırsan. Bu misran yeni, mənalı bir zərbi-məsələ çevrilərək sənətin rəngarəng və çoxcəhətli yaradıcılığına layiqli bir epiqraf kimi səslənir” (4, s. 5). H.Arifin şeirlərində məsəl, atalar sözü, layla, nəgmə, nağıl, bayatı, əfsanə və s. səviyyəsində əsaslı təsəvvür sərgiləyəcək poetik örnəklər vardır N.Xəzri bunları bir şeir timsalında açıqlamaqla istedadlı sənətkarın xalqın zəngin mədəniyyətinə, düşüncəsinə və təsəvvürlərinə bələdliyini və onu yüksək intelleksiya ilə ifadə etmək xarakterini diqqət önünə gətirir.

Hər ana bir evin yükünü çəkir,
Nələr yazılmayıb anaya dair.
Dərk edin şairin böyüklüyünü,
Bir xalqa atadır, anadır şair.

Əyilməz başını yalnız dünyada,
Şair qarşısında əyib babalar.
Açıq ürəkliyə eldə-obada,
Şair ürəklidir, -deyib babalar (1, s. 36-37).

Xalqın zəngin folklor mədəniyyətindən bəhrələnən sənətkar dünyaya göz açdığı ailədə, eldə-obada, xalqın dağ-aran köçlərində yaşadıklarını, mərasim folklorunda görüb müşahidə etdiklərini, yaşlıların dilindən eşitdiklərini sinəsinə yığ-

maqla özü də bunların bilicisi, həm də daşıyıcısı funksiyasını yerinə yetirmiş, ayrı-ayrı şeirlərində və bütün yaradıcılığında bunu əsas kimi prinsipləşdirmişdir.

H.Arif və folklor. Yazıçı və folklor problemi ədəbi-nəzəri fikrin həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Klassiklər xalq yaradıcılığının zənginliklərindən müxtəlif şəkildə bəhrələnməklə ölməz sənət abidələrini yaratmışlar. H.Arif poeziyasında bu üst qatda olan məsələ kimi funksional mahiyyəti ilə nəzər-diqqəti cəlb edir. Bir növ yaradıcı istedadının keyfiyyət göstəricisi rolunu yerinə yetirməklə hər bir örnəkdə yerinə və məqamına görə spesifiklik sərgiləyir. Ümumiyyətlə, “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində folklor və yazılı ədəbiyyatın bir-birindən istifadəsi, qidalanması qarşılıqlı olmuşdur. Belə ki, folklor yazılı ədəbiyyatın əsas mənbəyi olduğu və bütün inkişaf prosesində ədəbiyyata təsir etdiyi kimi, ədəbiyyatın da öz növbəsində şifahi yaradıcılığa mühüm və səmərəli təsiri görünməkdədir. Bu təsir dildə, formada, ifadə vasitələrində, xalq maraqlandıran, düşündürən bir sıra müasir ideya və motivlərdə özünü göstərməkdədir” (3, s. 466). Doğrudan da, H.Arif şeirlərində elat həyat tərzinin özünəməxsusluqlarının təqdim üsulları və mexanizmləri mətn konstruksiyasında sintaktik fiqurlardan metaforik sıralanmaya qədər bir əsrarəngizliyi diqqət önünə gətirə bilmək gücü ilə spesifikləşir. Babaların açıq ürəkliyə münasibətini sərgiləyən düşüncə şeirin ümumi axarına bir özünəməxsusluq, üslub komponenti olaraq gətirilməklə xalq təsəvvürünü babaların dedikləri timsalında yüksək sənət intelleksiyası ilə çatdırır.

Baxın balalarım o yurd yerinə,
Üzülüb son kərpic, qopub son dirək.
O ocaq yerinə, o od yerinə,
Kolları, kosları gətirir külək.

O qüllə adlanan sehrli qala,
Dözür tənhalığa sinə gərərək.
Necə də qərq olub fikrə, xəyala,
Ordusu pozulmuş sərkərdələr tək (1, s. 59).

Bir qədər kövrək, həm də hissi-emosional şəkildə yazılmış bu poetik nümunə şairin köhnə yurd yerinin təsəvvürlərini əks etdirmək baxımından tipikdir. Ümumiyyətlə, müxtəlif zaman kəsiklərində müəyyən səbəblər üzündən yurd yerlərinin dəyişdirilməsi məcburiyyəti yaranmışdır. H.Arif də dünyaya göz açdığı təzə və köhnə Kəsəmən haqqında olanları və köhnənin qalıqlarının ocaq yeri, qüllə adlanan qala haqqında təsəvvürləri ümumiləşdirmək baxımından əsaslı düşüncə formalaşdırır. Xalq təsəvvüründə yurd salmanın ümumi mexanizmlərini, yer seçimindən ən adi səhmanına qədər olanların gərəклиyini (həm də nəzərə alınmasını) diqqət önünə gətirir.

Yadıma salıram hər gəlişimi,
Qalxıb məktəblilər əl çalardılar.

Sualsız, sorğusuz öz qapım kimi,
Qapılar üzümə açıldılar.
Hərənin dilində bir duzlu dastan,
Yorğunluq çəkilər, yuxu qaçardı.
Biri Alsöyündən, biri Hajandan,
Biri İsrafildən söhbət açardı.

Başqadır mənası hər ötən dəmin,
Dünyanın söhbəti dünya qədərdir.
Adı çəkiləndə Qaçaq Kərəmin,
Böyük də, kiçik də qürrələndi (1, s. 61).

H.Arifin yaradıcılığı mətn informasiyası və bilgi vermənin mükəmməllik timsalında mexanizmləri sırasında tarixə və tarixi yaddaşa daha çox meyillidir. Xalq arasında bu gün də adı keçən şəxslərlə bağlı lazımı qədər əhvalat və hadisələr dillər əzbəridir. Bir növ həmin söyləmələr xalq düşüncəsinin, mədəniyyət və mənəviyyatının qutsallıq nümunəsi olaraq əsaslı təsəvvür formalaşdırmaqla spesifikləşir. H.Arif də şeirlərində bunları və bu kimi elat həyat tərzindən gələn qaynarlığı müxtəlif şəkillərdə yazıya gətirməklə nümunəyə çevrilir. Bütün bu incəliklərə diqqət yetirən xalq yazıçısı İ.Şıxlı “Elə bağlı sənətkar” məqaləsində yazır: “Hüseyn Arif fitrən lirik şairdir. O hətta epik səpkili poemalarında da lirik şair olaraq qalır. Onun lirik ricətləri, təbiət və insan psixologiyasının təsirindəki lirizm təsdiq edir ki, bu cəhət şairin yaradıcılığında əsas aparıcı amildir və onun bütün əsərlərinin ruhuna hopmuşdur” (6, s. 7). Özünəməxsus dili, üslubu, təqdim mexanizmlərlə spesifikləşən şairin yaradıcılığının sirri və ecazkarlığı xalqın ruhunu, qəlbinin dərinliklərində olan incəlikləri yüksək intelleksiya ilə əks etdirə bilməsindədir. Dil və düşüncə əvəzsizliyi böyükdən kiçiyə qədər hamının dili ilə düşünə bilməsi bacarığından qaynaqlanır və bu baxımdan bir əlçatmazlıq sərgiləyir. “Böyüklə, kiçiklə həmsöhbət olan”, “gücü xalq, dayağı təbiət olan” təsəvvürü H.Arifi ədəbiyyata gəldiyi ilk günlərdən axıra qədər izləmişdir.

Nəticə. Bütün yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti baxımından xalqın qəlbində adı ilə bağlanacaq abidə ucaldan şair dövrü, mühiti və gələcək nəsillər üçün örnək ola biləcək bir ucalıqda dayanır. Ruh, düşüncəsi və yazdıqları ilə qəlbləri ovsunlayan, milyonların mənəviyyatına işıq tutan ədibin deyim tərz, canlandırma üsulları bütün səviyyələrdə onun yaradıcı istedadının əvəzsizliyini aydınlaşdırır. “Babalar”, “Bağlıdır”, “Torpaq eşqi”, “Qızıl öküz”, “Babam haqqında”, “Gülnaz nənə”, “Kəhər at”, “İsgəndər”, “Amandır, durnaya güllə atmayın”, “Qartalla söhbət” və s. saysız-hesabsız şeirləri düşüncə tipi və sintaktik fiqurların yüksək ustalıqla təqdimi baxımından H.Arifin bir yaradıcı kimi əlçatmazlığını faktlaşdırır.

ƏDƏBİYYAT

1. Arif H. Ömür gözləsə. Bakı: Gənclik, 1978, 350 s.

2. Arif H. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Meqa print, 2011, s. 618 s.
3. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 477 s.
4. Xəzri N. Səndən söhbət düşəndə. Arif H. Ömür gözləsə. Bakı: Gənclik, 1978, s. 5 -10.
5. Ozan-aşıq ensiklopediyası. İki cildə, I c. Bakı: Gənclik, 2019, 500 s.
6. Şıxlı İ. Elə bağlı sənətkar. Hüseyn Arif. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Meqa print, 2011, s. 7-12

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant: 28.02.2025

Son variant: 18.03.2025